

DR. TÓTH LÁSZLÓ: ÁLLAMPOLGÁRI ENGEDETLENSÉG ÉS ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA

Bevezetés

A hazai demokratikus diskurzusban a politika- és jogtudomány művelői között az elmúlt időszak alkotmányos hatalomgyakorlásának mikéntjét elemző disputa részeként az új Alaptörvény elfogadását követően talán legerőteljesebben a szuverén fogalmának, a legitim, alkotmányozó többség birtokában meghozott döntések kiterjeszthetőségének határaival kapcsolatban folyt megosztó vita. Meddig terjedhet a jogállamiság szigorúan meghatározott játékszabályainak keretei között - a mégoly megkérdőjelezhetetlen választói felhatalmazás birtokában - az alkotmányos játéktér szűkítése, indokolhat-e a „kivételes állapot” a gazdasági kormányzás, a válság leküzdése érdekében folytatott törvénykezés az addig mindenhatónak vélt Alkotmánybíróság hatásköreit korlátozó, vagy alapjogi szempontból vitatható jogalkotási lépéseket.

Az alkotmányozó többség oldaláról a klasszikus népszuverenitás, a többségi elv révén a kormányzásra adott egyértelmű és legitim felhatalmazás az egyik, számtalanszor elhangzott hivatkozási alap a magyarországi jogállamiság helyzetéről folytatott vita során, míg a kritikusok a fékek és ellensúlyok szerepét betöltő jogállami intézmények és a demokratikus hatalom önkorlátozásának szükségessége irányából közelítenek a problémához. A hobbes-i, vagy rousseau-i gyökerű abszolutizáló szuverenitás-felfogás alapján a jogalkotásra rendelt legitim autoritás a többséggel megválasztott törvényalkotó szerv, a parlament, a törvények uralmának fenntartására, a törvényes állapot rendjének biztosítására az erőszakszervezetek feletti irányításra kizárólagos felhatalmazással bíró, legitim módon megbízott kormány jogosult. A nép által egyértelmű többséggel felhatalmazott parlamenti többség dönthet a kivételes állapot elrendeléséről és így egyedülként értelmezheti, tágíthatja, vagy szűkítheti az alkotmányos keretek között az önmaga által fenntartani kívánt jogrend korlátait, ha az állam és polgárainak érdekei, biztonsága azt úgy kívánják. A liberális jogállam hívei a jogállami kontrollintézmények formalizált működésében, a bírói-alkotmánybírói hatalmi kontroll hatékonyságában és függetlenségében, a többségi elv működésében kódoltan megbúvó diszfunkcionális hibák kiegyenlítésében látják a demokratikus hatalomgyakorlás garanciáit és esszenciáját.

A viták a jogállamiság lényegének, a szuverén hatalomgyakorlás tartalmának, az alkotmányozó és egyben alkotmányos hatalomgyakorlás korlátainak jogelméleti, alkotmányjogi, politikai- morálfilozófiai értelmezési keretei között sokrétűek, és a mai napig erőteljesen meghatározzák a politikai diskurzus alakulásának irányait.

A részben politikafilozófiai, részben alapjogi-alkotmányjogi logika mentén elhangzó, liberális-jogállami, illetve a népszuverenitás alapú-demokratikus szembeállításon nyugvó érvek ütközése a hazai politikai tiltakozási kultúra jellegét is átformálták. A legalitás és legitimitás világának határán mozgó sajátos politikai tiltakozási forma, a polgári engedetlenség, mint a politikai vélemény kifejtésének egyre gyakoribb akcióformája az elmúlt évek során számos kérdést vetett fel, mind politikaelméleti, mind pedig jogelméleti aspektusból. Mindez összefügg azzal is, hogy a politikai tér és az alkotmányos keretrendszer 2010-et követő átalakulása Magyarországon, párhuzamosan a hagyományos ellenzéki pártok mozgásterének szűkülésével, új keretfeltételeket

teremtettek a tiltakozások számára.¹ Az erőter megváltozása a politikai tiltakozási szcéná új szereplőinek megjelenésével járt, illetve a társadalmi mozgalmak-civil szféra tiltakozási aktivitásának erősödését eredményezték. A politikai keretfeltételek átalakulása a politikai akaratkifejezés új formáinak hangsúlyosabbá válását is kiváltotta, a kormányzati legitimációt biztosító, választási eredményeken alapuló kétharmados „szavazati hatalom” ellenúlyaként szerveződő tiltakozások révén a társadalmi mozgalmak a „mobilizációs hatalom” lehetőségeit próbálták szélesíteni. A „mobilizációs hatalom” alapja a nem formalizált társadalmi, politikai tiltakozás megszervezése, kulcsa pedig, hogy az érintett társadalmi szervezetek milyen mértékben képesek támogatóikat nyilvános politikai tiltakozásra bírni.² A polgári engedetlenség, mint az egyik legkevésbé formalizált tiltakozási forma azonban nem csak elméleti, hanem számos jogértelmezési és jogalkalmazási problémát is generál, amelyek megoldása a polgári engedetlenséggel élni akarók által elkövetett, jogszabálysértő magatartások miatt indult eljárásokat lefolytató hatóságok, vagy bíróságok részéről is szinte multidiszciplináris, vagy elvontabb jogelméleti megközelítést igényel. Dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy a polgári engedetlenség, mint a politikai vélemény szabad kifejtésének alkotmányosan garantált, egyben rendkívül ellentmondásos és nehezen igazolható tiltakozási formája megközelítésének különböző lehetőségeit felvázoljam.

A jogállam és az ellenszegülés dilemmája

Létezhet-e a jogállamiság minden polgárra nézve egyenlő feltételeket meghatározó, az alapvető jogokat egyenlő és igazságos módon garantáló társadalmi szerződés nélkül, lehetőség nyílik-e a politikai tiltakozás erőszakmentes és a hivatalos hatalom által is erőszakmentesen kezelt gyakorlására a polgári engedetlenség eszközeit alkalmazva, ha a demokratikus jogállam keretei nem kellően szilárd alapokon nyugodnak, érvényes tiltakozási formának tekinthetjük-e az engedetlenséget, amennyiben a közmegegyezésen alapuló kontraktus az alkotmányos garanciák rendszerét és a törvényes rend mindenki számára kötelező elfogadását ismeri el alapnormaként³?

A fenti felvetésekre számos szerző szinte feloldhatatlan elentmondásként tekint: a demokratikus játékszabályok, a joguralom féltése, a jogalkotás, vagy a kormányzó hatalom birtokosainak igazságtalan döntései, a hatalomgyakorlás önkényes lépései elegendő legitimációt biztosítanak vajon az önmagukat kiválasztottnak vallók táborának, hogy vállalva a nyilvánvaló normasértés következményeit a tevékeny engedetlenség, avagy a passzív rezisztencia erőszakmentes fegyverével próbálják kiharcolni az általuk képviseltek igazát? Kit képviselnek, képviselnek-e valakit egyáltalán, legitim felhatalmazással rendelkeznek-e vállaltan törvénysértő tiltakozásuk igazolására ezek az expresszív, szimbolikus demonstrációs formákkal politikai véleményüknek hangot adni kívánó tüntetők, mozgalmárok? Hasonló vita 2017-ben a magyar politikai-alkotmányjogi közbeszédet is élénken foglalkoztatta, a külföldről támogatott civil szervezetek kötelező regisztrációjáról szóló törvénymódosítás okán jogvédő szervezetek, alkotmányjogászok,

¹ Szabó 2013. 49.

² Szabó 2001. 55.

³ Kukorelli 1991. 173.

a kormányzat részéről pedig személyesen a miniszterelnök és az igazságügyi miniszter is szükségesnek tartotta, hogy a polgári engedetlenséggel kapcsolatos álláspontját kifejtse.⁴

A Jürgen Habermas által is vizsgált paradoxon ma is ugyanolyan kérdéseket vet fel, mint a '70-es évek Német Szövetségi Köztársaságában, amelyet a korábbi időszakokhoz képest Habermas a tiltakozás megváltozott színpadképeként jellemez.⁵ Adja magát a párhuzam a 2010-et követő magyarországi tiltakozási színpadkép megváltozásával, amelyet szintén erősen meghatároz a civil kötődésű, az új társadalmi mozgalmak identitás alapú, expresszív tiltakozási kultúrájához, vagy külsőségeiben a közelmúlt globalizációkritikus mozgalmainak tüntetéseéhez, polgári engedetlenségi akcióihoz hasonlítható politikai véleménynyilvánítások terjedése. Míg a Habermas által tárgyalt tiltakozások elsősorban a 70-80-as évek környezetvédő, illetve békemozgalmainak az atomerőmű-építések, illetve az Egyesült Államok rakéta-telepítési programját lehetővé tevő jogalkotási és kormányzati lépések elleni akciók voltak, a magyarországi tiltakozási formák megújulása többek között a jogállamiság-diskurzus mottója jegyében zajlik. A helyzetkép ugyanakkor hasonló abban a tekintetben, hogy a magát demokratikusnak valló hatalom egyszerre kell, hogy örködjön a joguralom, a jogállamiság garanciáit jelentő normarendszer mindenki általi betartása felett, egyidejűleg pedig a polgári engedetlenséget legitim tiltakozásnak tartók szerint fenn kellene, hogy tartsa a lehetőségét a rendszerhibák elleni akár normasértő tiltakozás becsatornázásának, hiszen, ahogy azt Habermas megfogalmazta, a polgári engedetlenség a demokratikus jogállam próbaköve.⁶

Az állampolgári engedetlenség, amely rokonítható a társadalmi szerződés-elméletek természetjogi alapú gondolatával, a modern polgári demokráciák szülötte. Bár az állam, mint az annak polgárai között megkötött szerződés eredményeként létrehozott uralmi rendszer előzményei már az antikvitás politikai gondolkodásában feltűnnek, a kontraktualizmus a felvilágosodás, a polgári forradalmak szellemi előképét hordozta magában, eszmeisége pedig a modern liberális jogállami demokráciák alkotmányos berendezkedéseiben a mai napig továbbél. A szerződés elsősorban hipotézis, feltételezi a racionális individuumként meghatározott polgárt, egyben természetesen állampolgárt, az állam polgárai által megtestesített állampolgárok közösségét és tételezi, hogy a politikai hatalom birtokosa mindig ez a politikai közösség, azaz mindközönségesen a nép. A politikai tiltakozás az általunk ismert formákban is a modern, szekularizált világban vált csak lehetségessé. A lázadó rabszolgavezérek, csakúgy, mint a szelíd őskeresztények megfeszítettek, a társadalmi igazságosság középkori hirdetői eretnekként máglyán, a parasztvezérek kerékbe törve vagy izzó trónuson végezték, a klasszikus kapitalizmusban a gyárosok a tiltakozó munkások közé lövettek. A jogok fejlődése megteremtette a politikai önazonosságot, állampolgári jogokkal rendelkező egyént, egyben sokaktól el is vette a frissen életre hívott jogok gyakorlásának lehetőségét, azonban a társadalmi mozgalmak újabb és újabb hullámai kivívták, a liberális demokráciák pedig megteremtették e jogok gyakorlásának alkotmányos feltételeit. A társadalmi mozgalmak, és politikai tiltakozások egymást követő hullámai nem jöhettek volna létre a modern

⁴ A vitáról bővebben lásd:

<http://www.origo.hu/itthon/20170623-trocsanyi-laszlo-ekint-polgari-engedetlenseg-nyilt-level.html>
<http://www.ekint.org/autonomiavedelem/2017-06-21/a-polgari-engedetlenseg-valosaga-es-a-magyar-kormanyt-kepviselok-igazmondasa>

Letöltés ideje: 2018.07.04.

⁵ Habermas 2003. 151.

⁶ Habermas 2003. 150.

kapitalizmus és a képviseleti demokrácia által megteremtett majd megerősített polgári és politikai jogok nélkül. E jogok jelen vannak a jogállami demokratikus társadalmak alkotmányaiban és a nemzetközi egyezményeken alapuló, vagy európai uniós emberi jogi rezsimek is megpróbálják - több vagy kevesebb sikerrel - garantálni is kikényszeríteni azok érvényesülését. A politikai vélemények szabad kifejtésének garanciális feltételeit biztosítva Magyarországon is irányadó az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Emberi jogok európai egyezménye (1950), az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzet Egyezségokmánya az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának gyakorlata, az Európai Unió Alapjogi Chartája. Az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdése szerint mindenkinek joga van a békés gyülekezéshez, a gyülekezéshez való jog részletszabályait a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény garantálja, jelen tanulmány írásának pillanatában pedig már elfogadás előtt áll az új, a korábbi rendszerváltó törvény korrekciójának szándékával kidolgozott új gyülekezési jogszabály.

A hatalom nyilvánvalóan igazságtalan, sérelmes döntése vagy gyakorlata, amelynek orvoslása a fennálló jogi kereteken belül immár nem lehetséges, mindebből következően a tiltakozás jogon kívüli jellege; nyilvános, szimbolikus aktus, amely nem hiányolja a tett normasértő jellegének következményeként előálló felelősség vállalását és a szankció elszenvetése iránti hajlandóságot: a klasszikus fogalommeghatározás szerint ez állampolgári engedetlenség fundamentuma. Henry David Thoreau 1849-ben papírra vetett műve, amely csak a későbbi keresztségben kapta „A polgári engedetlenség iránti kötelességről” címet meghatározta az erőszakmentes ellenállás, a lelkiismereti ellenszegülés és a polgári engedetlenség alapvetéseit. Thoreau szerint, ha az államgépezet működésének hibája olyan jellegű, hogy az igazságtalanság eszközének szerepére akarja kényszeríteni az állampolgárokat, meg kell szegni az ilyen helyzetet előidéző törvényt, ellensúrlódást képezve, amely megállítja a gépezetet.⁷ Mahatma Gandhi-t többek között ez a mű inspirálta az India brit gyarmati uralom alóli függetlenségének kivívását eredményező több évtizedes erőszakmentes ellenállási mozgalma, a szatjagraha eszméin nyugvó tiltakozások tömegmozgalomként való megszervezésében, szintúgy Martin Luther King-et az Amerikai Egyesült Államok afro-amerikai polgári jogi mozgalmainak erőszakmentes ellenállásként való meghirdetésében. Míg Thoreau a polgári engedetlenség iránti állampolgári kötelesség eszméjét a társadalomból való kivonulásával tüntetve egy kis erdei kunyhóból hirdette, az adófizetés megtagadásával demonstrálva az Egyesült Államok rabszolgatartást legitimáló törvényei és a mexikói háború elleni tiltakozását, a hálózaton kívüliség mai hitvallói foglalt házakból teszik ugyanezt. A jogállamiság intézményeiben, a többségi elv alapján működő demokrácia állapotában és eszközeiben csalódottak pedig demokratikus jogaikért a globalizálódott világ minden táján élnek a polgári engedetlenség eszközével, annak értelmezésében pedig készek a törvénysértő erőszak irányába is nyitottságot mutatni: a multinacionális nagyvállalatok belvárosi kirakatainak bezúzása egyúttal azonban a status quo híveinek érvelését is erősíti, anarchistának, antidemokratikusnak, a jogállam ellenségeinek, vagy bűnözőnek minősítve a külsőségeikben előbbiekhöz némileg hasonló formában, ám erőszakmentesen tiltakozó polgári engedetlenkedők többségét is.

De ki valójában a status quo valódi híve, a kódolt rendszerhibáiból adódóan elnehezült, bürokratikus államhatalom, vagy a civil jogvédelem rendszeren kívüliséget megjelenítő képviselői, akik paradox módon a jogállam fenntarthatóságának érdekében jogsértő

⁷ Thoreau 2016. 36-37.

eszközökhöz nyúlnak; ezt az ellentmondás a habermas-i megoldás is csak logikai buktatók árán tudta feloldani.

Egy, a kritikusai szerint a jogállamiságot veszélyeztető, alapvető jogokat is sértő jogalkotás talán egyik legizgalmasabb konfliktusával egy új alkotmányos rendelkezés, vagy teljesen új alaptörvény megalkotásakor találkozhatunk, természetesen mindez a polgári engedetlenség relációjában csakis a jogállami intézményeket működését garantáló liberális demokráciák keretein belül értelmezhető. Demokratikus körülmények között az akár az új alkotmányozás aktusára is felhatalmazással rendelkező parlamenti többség legitimációja jogállami logikával megkérdőjelezhetetlen: a választóktól kapott megbízás a népszuverenitás egyedüli, felkent és megkérdőjelezhetetlen hordozójává és megtestesítőjévé emeli a törvényhozást. A szerződés megkötött: a politikai nemzet tagjai, a szuverenitás egyedüli birtokosai a kontraktusban lefektetett elvek alapján bízták meg a parlamentet az alkotmányos szabályok megalkotásával, amennyiben az ahhoz szükséges többség biztosítható. Amennyiben így tekintünk rá, egy demokratikusan elfogadott alkotmány maga a megvalósult társadalmi szerződés, alaptörvényeként ez a kontraktus, mely meghatározza a polgárok és az állam viszonyrendszerét, a csontváz, amelyre a Leviatán izmai, az inak, az idegpályák, a vérerek bonyolult mechanizmusai rétegződnek, élővé, mozgóvá, lélegzővé teszik, alkotó és pusztító, felszabadító és elnyomó erejét biztosítják. Az alkotmány, az alaptörvény és a megbízási szerződés is jogviszonyokat szabályoz, értelmezése pedig a szavak egyszerű mindenki által elfogadott jelentésén alapuló megismerésen át a nyelvtani-logikai értelmezésen keresztül, a mögöttes elvont, jog és társadalomfilozófiai jelentéssel, eszmékkel, szellemiséggel való felruházáson keresztül történhet. De felruházásnak tekinthetjük-e az ilyen értelmezést, amennyiben feltételezzük, hogy az alkotmányosság éthosza elválaszthatatlan az alapvető szabadságjogok garanciáinak rendszerétől, hogy minden demokratikus alkotmány a felvilágosodás eszméinek hordozója, mint ilyen a társadalmi szerződés gondolatának örököse? Amennyiben minden demokratikus jogállamban az alkotmányt tekintjük a társadalmi igazságosság alapidokumentumának, melyek azok az ismérvek, amelyek a legitim alapokon nyugvó, formálisan legális eljárások szintjén felmerülő igazságtalansággal szembeni, szükségképpen törvénysértő engedetlenség morális megalapozását, egyben jogi-természetjogi igazolását is biztosítják?

John Rawls 1971-ben megjelent, „Az igazságosság elmélete” című művében polgári engedetlenség fogalmát egy szerződéselméleti konstrukcióban próbálja elhelyezni, a probléma lényegét pedig a kötelességek konfliktusában találja meg, ahol a fő kérdés az, hogy adott helyzetben mely ponttól nem vagyunk kötelesek engedelmeskedni a törvénynek az igazságtalansággal szembeni ellenállás iránti kötelességünk okán. Rawls meghatározása szerint a polgári engedetlenség egy nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, és pedig rendszerint azért, hogy a törvényben, vagy a kormány politikájában változást idézzenek elő. A polgári engedetlenséget Rawls szerint a többség lelkiismeretéhez fordul, hogy kifejezésre juttassa a szabad és egyenlő emberek közötti együttműködés alapját képező elvek megsértését.⁸ Jürgen Habermas szerint az állami ellenőrző és beavatkozó mechanizmus szemszögéből a 70-es évek németországi terrorakcióit követően kialakult közhangulat következtében összemosódott az erőszakos garázda jellegű demonstrációk és a morálisan megalapozott polgári engedetlenség jelensége. Ennek ellenére az jogállami demokrácia működésének

⁸ Rawls 1997. 431.

igazolása megköveteli, hogy a polgári engedetlenség az alkotmányos politikai kultúra szükségszerű alkotórészeként jelenjen meg.⁹

Habermas konklúziója, hogy a modern alkotmányos állam rászorul a morális igazolásra, hiszen a jogállam magas legitimációs igénye megkívánja a polgáraitól, hogy a jogrendet önszántukból ismerjék el. A törvényekhez való hűségnek az igazságosság iránt támasztott normatív igény szabad elismeréséből kell adódnia, ez az elismerés a törvényhozási eljárás legitimációján nyugszik (eljárás általi legitimáció).

A legitimáló eljárás legitimációja, a törvényeknek való alávetettség ideája akkor érvényes, ha elismerésre méltó elvekre támaszkodik, melyek fényében legitimként lehet igazolni, vagy illegitimként elvetni a pozitív jogi normát. Paradoxonként merül fel azonban, hogy a jogállam, mint a legitimitás őrzője egyúttal fenn is kell, hogy tartsa a legális alakzatban fellépő jogtalansággal szembeni bizalmatlanságot.

A polgári engedetlenség legalizálásának esetleges lehetősége kapcsán Habermas elmélete szerint problémás lehet, hiszen amennyiben a legalizálás révén elmúlik a személyes kockázat, kérdésessé válik a szabálysértő tiltakozás morális alapja, leértékelődik felhívó funkciója. Habermas rámutat arra is, hogy Rawls és Dworkin a fenti problémára megoldásként a polgári engedetlenséggel szembeni modifikált bűnüldözési és igazságszolgáltatási gyakorlat kialakítását ajánlja.

A polgári engedetlenség magyarországi kontextusa

A magyarországi politikai tiltakozások történetét vizsgálva nyilvánvaló, hogy a demokratikus átalakulást megelőző évek politikai tiltakozási kultúrájában a polgári engedetlenség Rawls, Habermas vagy Dworkin által ismertetett formájában nem jelenhetett meg a rendvédelmi szervek és a hatóságok represszív, a politikai vélemény szabad kifejtését elnyomó gyakorlata okán.

A magyarországi polgári engedetlenségként jellemezhető politikai tiltakozások történelmi előzményként megemlíthetjük a Deák Ferenc névvel fémjelzett passzív ellenállási mozgalmat, amely egy eredetileg Írországból megjelent pamflet révén Gandhi számára is például szolgált a brit gyarmati ellenállás uralom elleni rezisztencia megszervezésében, és akit Gene Sharp is több helyen említ „The politics of nonviolent action” című művében.¹⁰ A deáki passzív rezisztencia természetesen nem tekinthető modern értelemben vett polgári engedetlenségi mozgalomnak, mégis ezen mozgalom és az erőszakmentes ellenállás ideológiáján alapuló modern tiltakozási formák között számos hasonlóságot is felfedezhetünk.

A magyar politikafilozófiai és jogelméleti diskurzusban a rendszerváltást követően a taxisblokádnak elemzéséhez kapcsolódóan bukkant fel első ízben a polgári engedetlenség társadalmi jelenséggé váló vizsgálatának igénye. A Bibó István Szakkollégium az eseményeket követően 1991. márciusában konferenciát szervezett „A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban” címmel, amely tanácskozás keretén belül a politikai- és jogelmélet jelesei, illetve a jogalmazás képviselői elemezték a taxisblokádnak jelenségét, mint a rendszerváltást követő első, polgári engedetlenség jellegű tömeges tiltakozást. Utólag a taxisblokádnak polgári engedetlenségi akcióként való értelmezése meglehetősen problematikus, sokkal inkább single issue tiltakozásként (a

⁹ Habermas 2003. 152.

¹⁰ Csapody 2005. 186.

benzinár megemlése elleni proteszt), semmint az igazságosság elveinek érvényesüléséért folytatott politikai tiltakozásként emlékezhetünk az országot megbénító útlezárásokra.

A 2002-es kormányváltást követő „Lánchídi Csata” néven elhíresült akció a szavazatok újraszámlálásáért a polgári engedetlenség (passzív, erőszakmentes, jogsértő akció) jegyeit mutatta, a tiltakozás azonban a választások révén hatalomra került többség teljes legitimációját tagadta, így a rawls-i kritériumok itt sem teljesültek száz százalékosan.

A 2004-es, a Zengő hegyre telepíteni tervezett NATO radar építésének megakadályozására környezetvédő szervezetek és helyi civilek által szervezett akció mind céljaiban, mind erőszakmentes megvalósításában a polgári engedetlenség klasszikus jegyeit viselte magán, alulról jövő kezdeményezésként, széles körű társadalmi összefogást eredményezve sikeresen lépett fel a környezet védelmében.

A 2006-os őszi eseményekkel kapcsolatban a tiltakozások támogatói részéről gyakran elhangzott az illegitimnek tartott kormány elleni polgári engedetlenség meghirdetésének gondolata, ehelyütt meg kell jegyezni azonban, hogy az akkori kormányellenes megmozdulásokon rendszeresen fellángoló erőszak felülírta az erőszakmentesség elvét, így előbbi események szintén nem tekinthetők a klasszikus definíció értelmében vett polgári engedetlenségi akciónak.

A FIDESZ országgyűlési képviselői által kivitelezett 2007-es akció a rendőrség által felállított, jogsértőnek tartott Kossuth téri kordon lebontása, immár az akkori ellenzéki párt kommunikációjában is tudatosan polgári engedetlenségi akcióként jelent meg, a résztvevő képviselők mentelmi jogukról is lemondtak, a bíróság pedig szimbolikus tettként értékelve a cselekményt utóbb megszüntette az eljárást. Varga Csaba a kordonbontási akciót követően publikált írásában kiemelte, hogy a polgári engedetlenség nem jogi fogalom, még a jog legtágabban megvont fogalmának sem része, hiszen épp a fennálló jog kötelező erejét tagadja egy magasabb rend érvényére hivatkozással, és szembeszegülésének pontosan az a célja, hogy elérje e jog megváltozását. Ugyanakkor Varga szerint különösen visszás, ha a morális lázadás gyakorlását a közhatalom birtokosa minősítgeti.¹¹

Megállapítható, hogy a 2010-es kormányváltást követő időszakban az alkotmányozási folyamat, elsősorban pedig az Alkotmánybíróság jogkörének szűkítése, illetve az Alaptörvény negyedik módosítása körül kialakult társadalmi vita és a kétharmados többség alapjogi, illetve jogállamiság szempontjából ellenzéki kritikával illetett jogalkotási lépései életre hívtak egy új típusú, társadalmi igazságosság eszméihez közel álló, részben alapjogi – emberi jogi ihletésű, ideológiai háttérében az új társadalmi mozgalmakhoz illetve a globalizációkritikus hullámhoz is köthető, azokhoz hasonló tiltakozási technikákkal operáló „szivárvány-koalíciót.” Fontos kiemelni, hogy az ezen tiltakozások szerveződése során megfigyelhető hálózatépítés jellege erősen posztmodern jegyeket mutat, a demonstrációk az interneten, a közösségi média csatornáit használva szerveződnek, az érintett társadalmi szervezetek közötti laza koalíció sokkal kevésbé a hagyományosan értelmezett társadalmi-politikai kontextusban, mint inkább a virtuális politikai térben igazolható eredményesebben. A kétharmados kormányzás által megvalósított új alkotmányozás életre hívott egy olyan, Magyarországon korábban kevésbé meghonosodott politikai tiltakozási kultúrát, amely egyértelműen az új

¹¹ Varga <https://mno.hu/velemeney/a-polgari-engedetlenseg-es-az-erkolcs-szava-462940> Letöltés ideje: 2018.07.04.

társadalmi mozgalmak örökösének tekinthető: expresszív, identitás alapú, részvételi bázisú, alapvetően a közösségi média csatornáin szerveződő mozgalmi szcéna, amely a tiltakozások külsőségeinek megtervezésében tudatosan utalt vissza a korábbi ('60-as évek polgárjogi, vagy békemozgalmi) illetve a jelenkori (Occupy), szintén alapvetően a polgári engedetlenség eszközeivel operáló tiltakozásokra.

Az alaptörvény-módosítások, vagy az Alkotmánybíróság jogköre korlátozásának jogállamiságot érintő tartalmi elemzése nélkül is kijelenthető, hogy az erős parlamenti felhatalmazás birtokában, a legalitás szempontjából megkérdőjelezhetetlen demokratikus legitimációval, azonban a többségi elv megszokott hagyományos kritikáival („a többség zsarnoksága”) illethető jogalkotási lépésekkel szembeni, tudatosan polgári engedetlenségi akcióként megszervezett tiltakozó megmozdulások (FIDESZ székház elfoglalása, parlamenti ülősztrájk, egyetem- és híd foglалások) bár jelentős tömegeket nem mozgattak meg, a 2012-13-as esztendő látványos politikai- és médiaeseményeivé tették ezeket az akciókat.¹²

A polgári engedetlenség kvázi „intézményesülését” jól mutatja például, hogy a Társaság a Szabadságjogokért jogvédő civil szervezet online jogi útmutatót bocsátott közre „Tanácsok polgári engedetlenségeknek” címmel.¹³

A jogállamiság megvédését zászlajukra tűző lelkiismereti alapú, jogsértő, a jogsértés következményeit demonstratív céllal felvállaló tiltakozások sorozatossá válása új szint hozott a hazai tiltakozási kultúrába azzal, hogy az alkotmányos rawls-i, vagy habermas-i logikával kizárólag a demokratikus jogállamiság keretei között gyakorolható akciók gyakorlatát a jogalkotás kritikájának „rutinszerű” formájaként honosították meg.

A polgári engedetlenség és a jogalkalmazás

A polgári engedetlenségi akciók kapcsán kialakult rendőrségi, hatósági, illetve bírósági gyakorlat is említést érdemel, hiszen a gyülekezési jog, mint a politikai szabadságjogok egyik legfontosabbika gyakorlásának szempontjából nem lényegtelen elem, hogy a többnyire passzív ellenállással megvalósított tiltakozó akciók kezelése során a rendőrség a jogállami normákkal összeegyeztethető módon, míg a bíróság a jogsértő cselekmények megítélésénél azok szimbolikus jellegét figyelembe véve járt el. A polgári engedetlenség az előzőekben kifejtett fogalmi keretek okán szükségszerűen magával hordozza a tiltakozó által tudatosan vállalt normasértést, a jogszabály megszegésének következményeül elszenvedett közigazgatási, rendőrségi vagy bírósági eljárás következményével egyetemben. A polgári engedetlenség típusai megkülönböztethetőek az akció révén megvalósult jogszabálysértés jellege folytán is, hiszen a valamely, a tiltakozó véleménye szerint igazságtalan törvénynek való ellenszegülés megvalósulhat oly módon is, hogy a tiltakozni kívánó ezen igazságtalan jogszabály be nem tartásával kíván demonstrálni. Előbbi megközelítésre szolgálhat példaként a külföldről támogatott civil szervezetek kötelező regisztrációját előíró törvénymódosítás kapcsán egyes érintett civil szervezetek részéről felmerült azon reakció, hogy a regisztrációs kötelezettség teljesítésének megtagadásával kívánjanak tüntetni az általuk alapjogsértőnek tartott

¹² https://gondola.hu/cikkek/80238-8222%3BPolgari_engedetlensegeink_8221%3B.html Letöltés ideje: 2018.07.04.

¹³ <https://tasz.hu/cikkek/tasz-tanacsok-polgari-engedetlenségeknek> Letöltés ideje: 2018.07.04.

rendelkezés ellen.¹⁴ Az igazságtalannak tartott jogszabály, vagy hatósági döntés elleni tiltakozás nem csak a konkrét norma betartásának megtagadása révén realizálódhat azonban, oly módon is, hogy a tiltakozást szervező a gyülekezési jog, vagy más jogi normák megsértése révén kívánja felhívni a figyelmet valamely, álláspontja szerint nagyobb súlyú jogsértésre. Példaként hivatkozhatunk az Alaptörvény 4. módosítása elleni, polgári engedetlenségként meghatározható tiltakozásra, amelynek keretében a demonstrálók, nyilvánvalóan jogsértő módon a kormányzó FIDESZ székházának demonstratív célú elfoglalásával és az ott tartott ülősztrájk-jellegű tüntetéssel adtak hangot politikai véleményüknek az Alaptörvény-módosítás, nézeteik szerint alapjogsértő rendelkezéseivel szemben.

A szervezői által is polgári engedetlenségként megjelölt, vagy az annak fogalmával leírható politikai tiltakozások révén megvalósult jogszabálysértések a jogállami sztenderdekkel összeegyeztethető kezelése számos dilemmát okoz a jogszabályok betartása felett örökdő rendészeti szerveknek, a szabálysértési hatóságoknak, vagy az igazságszolgáltatásnak egyaránt. Előbbi dilemmák illusztrálásaként elsőként hivatkoznék a FIDESZ frakció országgyűlési képviselőinek 2007-es polgári engedetlenségi akciójára, melynek keretében a rendőrség által a budapesti Kossuth téren a Gyurcsány kormány elleni permanens tüntetési hullám időszakában az Országház előtt tartott demonstrációk megakadályozása céljából felállított fémkordont az akkor ellenzéki Fidesz-képviselők lebontották. A jogszabály adta lehetőségnél fogva a kordonbontás következményeként megindult szabálysértési eljárás erejéig az érintett képviselők lemondtak a mentelmi jogukról, tehát a polgári engedetlenség klasszikus definíciója szerint vállalták az esetleges szankció lehetőségét is. A frakció a polgári engedetlenség igazolásaként kifejtett véleménye szerint a politikai véleménynyilvánítás szabadságát, a gyülekezési jog gyakorlását ellehetetlenítő rendőrségi határozat súlyosan korlátozta az állampolgárok alkotmányos jogainak gyakorlását, mindezért tehát az egyedüli alkotmányos cselekmény az állampolgári szabadságot sértő kordon szimbolikus elbontása lehetett. A tiltakozó akciót követően megindult szabálysértési eljárást a bíróság végül megszüntette, a döntés indokolása szerint a politikai vélemény kifejtésének körébe tartozó, szimbolikus jellegű demonstratív aktusról volt szó, amely így, bár a normasértés megvalósult, nem minősül társadalomra veszélyes cselekménynek.

A jogalkalmazás oldalán megjelenő nehézségeket jól demonstrálja az a 2015-ös példa is, amikor a polgári engedetlenségek a bevándorlásról tartott nemzeti konzultáció során kihelyezett kormányzati plakátokat rongálták meg, majd a letépett plakátdarabokkal együtt megjelentek a legközelebbi rendőrkapitányságon, ahol feljelentették magukat a plakátrongálás miatt.¹⁵ A lefolytatott szabálysértési eljárás bírósági szakában született döntés alapján a nemzeti konzultációs plakátok letépetése nem minősült társadalomra veszélyes szabálysértésnek, mivel az elkövetők a véleménynyilvánítási szabadságukat gyakorolták, amikor az általuk gyűlöletkeltőnek tartott plakátokat eltávolították. A bíróság hivatkozott az Alaptörvény IX. cikkére is, miszerint annak célja, „hogy a közéleti szólásszabadság biztosításával a demokratikus közvélemény és az egyén számára biztosítsa a demokratikus közélet fejlődését. Lehetővé tegye az egyén számára

¹⁴ https://index.hu/belfold/2017/06/27/ujabb_civil_szervezet_csatlakozott_a_polgari_engedetlenseghez/
Letöltés ideje: 2018.07.04.

¹⁵ https://index.hu/belfold/2015/06/07/plakatrongalas_bevedorlok_kampany_rendoseg_bevedorlas_ket_plakatrongalo_onkent_feladta_magat_a_rendorsegen/ Letöltés ideje: 2018. 07.04.

véleményének kifejtését, mások véleményének formálását és hogy meggyőzhessen másokat a saját álláspontjáról. Jelen esetben az eljárás alá vontak az előzőekben hivatkozott alapjogaikkal éltek, amikor politikai véleményüknek a plakát mondanivalója okán annak részbeni eltávolításával adtak hangot.”¹⁶

Összegzés

Habermas nyomán kijelenthetjük, a polgári engedetlenség igazolása az alkotmányozásnak olyan dinamikus értelmezésén alapul, amely az alkotmányozásra soha nem befejezett feladatként, hanem folyamatosan alakuló projektként tekint, amely mindig nyitott a változó társadalmi igényeknek megfelelő újraértelmezésre. A polgári engedetlenség lakmusztesztjét elvégezve igazolhatónak látszik a tétel, hogy az engedetlenségek a jogsértés elkövetésének szándékával a jogállam lelkiismeretének felélesztésére töreksznek, s tehetik mindezt anélkül, hogy komolyabb szankcióval kellene szembenézniük annál, amit ügyük előmozdítása és a nyilvánosság elérése céljából maguk számára elfogadtak és tiltakozásuk logikája alapján elismertek. Az alkotmányos, demokratikus jogállam fennállásának és éretté válásának szempontjából kritikus fontosságú lehet, hogy mindezt a tiltakozni kívánók megteszik és megtehetik. A polgári engedetlenség fogalmának használata körében azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy mind Rawls, mind Habermas az igazságtalan politikai döntések elleni tiltakozások közül utolsó érvként alkalmazva tekinti csak morálisan igazolhatónak ezt a tiltakozási formát, abban az esetben, ha a legális keretek közötti hatásgyakorlás lehetőségei már kimerültek vagy ellehetlenültek. Mindebből következik az is, hogy a polgári engedetlenség-jellegű demonstrációk szervezésének egyre gyakoribbá válása magában rejtheti a fogalom devalválódását is, hiszen a polgári engedetlenség figyelemfelhívó jellegét pontosan a kivételessége erősíti. Következmény az is, hogy a polgári engedetlenséget, mint tiltakozási formát a jog soha nem ismerheti el, a polgári engedetlenségben résztvevőknek tehát a jogszabályok megsértése miatti felelősség vállalásával az esetleges szabálysértési, vagy büntetőjogi szankciókkal is szembe kell nézniük. Ugyanakkor a hatóságok, vagy az igazságszolgáltatás számára a kialakult gyakorlat alapján adott a mérlegelés lehetősége, az erőszakmentes, a társadalomra veszélyt nem jelentő, szimbolikus, a politikai véleménnyilvánítás körébe sorolható akciók esetén a szankció elkerülhető, vagy minimalizált formában is alkalmazható.

¹⁶ http://kettosmerce.blog.hu/2015/07/17/ha_a_szandek_velemenynyilvanitas_mehet_a_gyulolet-plakat_rongalas_a_birosag_szerint Letöltés ideje: 2018.07.04.

Felhasznált irodalom

- Celikates, Robin: Rethinking Civil Disobedience as a Practice of Contestation – Beyond the Liberal Paradigm. https://www.academia.edu/4662439/Rethinking_Civil_Disobedience_as_a_Practice_of_Contestation_MS Letöltés ideje 2018.07.04.
- Csapody Tamás: Passzív rezisztencia szekunder formái Magyarországon 1848 és 1865 között. In: Politikatudományi Szemle, 2005. 1. szám
- Dworkin, Ronald: Civil disobedience and nuclear protest. In: A matter of principle. Harvard University Press, 1985.
- Habermas, Jürgen: Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve. In: Felkai Gábor (szerk.): Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás - Németországi tapasztalatok és általánosítások, Rejtjel Kiadó, 2003.
- Kukorelli István: A jogállamon innen és túl. In: A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban. T-Twins Kiadó, Budapest, 1991.
- Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- Szabó Máté: Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.
- Szabó Máté: Új politika-új tiltakozás? In: Replika. Társadalomtudományi Folyóirat 2013/3.
- Thomassen, Lasse: Within the Limits of Deliberative Reason Alone - Habermas, Civil Disobedience and Constitutional Democracy. In: European Journal of Political Theory 2007/6.
- Thoreau, Henry David: A polgári engedetlenség iránti kötelességről. In: Misesics Bálint (szerk.): Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- Varga Csaba: A polgári engedetlenség és az erkölcs szava. <https://mno.hu/velemenyt/a-polgari-engedetlenseg-es-az-erkolcs-szava-462940> Letöltés ideje: 2018.07.04.

László Tóth, Dr. jur.: Civil disobedience and constitutional democracy

Civil disobedience has a very important role about testing control mechanisms of a liberal democracy during operation. Following Jürgen Habermas, civil disobedience can be described as the „litmus test for democratic constitutional state”.

After the democratic transition in Central- and Eastern European post-communist countries the new constitutional frame created a free political space for every actor to live with the opportunity to express their political opinion and to use demonstrations as a form of mass pressure on the political system and the decision-makers.

However, the civil disobedience, in the rawlsian way, hasn't become the part of the protest culture in Hungary until the last few years.

The so called taxi drivers' blockade - which was a number of road blockades is the country protesting against the increasing gas prices led by taxi drivers - in 1990 generated a huge debate among political scientists and lawyers about the exact description and interpretation of the events, as actions of civil disobedience.

In the the 2000's, radical political groups often used the term civil disobedience to describe their actions against the Socialist government, but the clashes with the police, and the emerging street violence overshadowed the morally legitim goals (namely to demonstrate against the „unjust and illegitim” power).

The 2010 elections in Hungary, which resulted two-third parliamentary majority for the governmental parties, radically changed the political opportunity system in Hungary.

Obviously, the unusual political conditions, the newly adopted constitution, and the using of the absolute majority to raise controversial laws to the constitutional level (in this way making them impossibly examined by the Constitutional Court) generated massive changes in the political environment.

In his book, *The Theory of Justice*, John Rawls outlines three conditions under which civil disobedience can be considered a legitimate public action in the context of the liberal-democratic contract. In the first place, it is strictly necessary that all avenues of legal and institutional action are exhausted. Secondly, civil disobedience should be only used in explicit and concrete cases of injustice such as when liberal principles, like equality before the law, are under attack, and not simply in response to any type of unjust law or government practice. Finally, the act of civil disobedience should always be proportional to the transgression, and should never reach a point where it poses a threat to the functioning of the constitutional order.

My research statement is that the quiet monolitical political structure brought to life a new type of political protest culture in Hungary. Social movements, which are traditionally linked to the human rights agenda became continuous participants of political demonstrations, and became organizers of civil disobedient actions against the latest adopted laws, for example the amendments of the new Basic Law of Hungary.

In my opinion, these actions, first time of the democratic history of Hungary, started to testing the democratic constitutional state using the clear methods of civil disobedience by the rawlsian way. The question is still remaining: can these social and political movements, using civil disobedience, as political protest form, construct an alternative democratic power to strengthen the multipolarity and plurality of Hungarian democratic culture, or the lack of strong civil society makes it impossible to change the political scene captured by traditional political parties.